

**İLK TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ:
DİVĀNU LUĖĀTİ'T-TÜRK'TE LEHÇELERİN SÖZ
VARLIĞINA BİR BAKIŞ**

*Akartürk KARAHAN**

ÖZET

“Türk Lehçeleri Divanı” anlamına gelen “*Dīvānu LuĖāti't-Türk*”, içerdiği Türk lehçeleri söz varlığı ile ilk Türk lehçeleri sözlüğü özelliği taşımaktadır. *Dīvānu LuĖāti't-Türk* (Divān), Kâşgarlı Mahmud'un yaşadığı dönem olan XI. yüzyıl Türk lehçelerinin birçoğu hakkında ses, biçim, anlam, söz varlığı düzeyinde bilgiler içermektedir. Ancak *Dīvān*'daki bu bilgiler lehçelere göre ayrı başlıklar ya da bölümler halinde işlenmemiş, genel olarak Karahanlı Türkçesinin ele alındığı sözlükte yeri geldikçe anılmış, dağınık bilgilerdir.

Bu makalede Kâşgarlı Mahmud'un Divānının Türk lehçeleri sözlük malzemesi, lehçelerle ilgili kaydettiği sözcüklerin anlam özellikleri ve bunların Divān'da hangi yöntemle ele alındığı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, XI. yüzyıl, söz varlığı, lehçeler arası eş değerlik.

**THE FIRST TURKIC DIALECTS DICTIONARY:
DİVĀNU LUĖĀTİ'T-TURK AND IT'S DIALECTS
VOCABULARY**

ABSTRACT

Dīvānu LuĖāti't-Türk that means “Turkic dialects dictionary”, is a first dictionary of the Turkic by dialects words that is included dialects materials. *Dīvānu LuĖāti't-Türk* (Divān) is including many informations about phonetic, morphologic, semantic, lexicology of the XI. century Turkic dialects. But this informations in the

*Arş. Gör. Dr., NiĖde Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, NİĞDE, akartrk@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Dīvān, is not prepared according to dialects as separate titles or chapters, generally considered that the Karakhanid Turkish dictionary in places has been an scattered information.

In this article, Mahmud Kashgarî's dictionary's Turkic dialects dictionary properties and the meaning properties that mentioned about dialects will be handled and the meaning properties that mentioned about dialects.

Key Words: Turkic dialects, XI. century, lexicology, inter-dialects equivalence.

Giriş:

XI. yüzyılda yaşayan, Karahanlı Devleti hükümdar ailesine mensup ve iyi eğitilmiş bir kimse olan Kâşgarlı Mahmud, uzun yıllar Karahanlı Devleti sınırları dâhil olmak üzere, çeşitli Türk yurtlarını baştan sona gezmiş, gezdiği yerlerin halkları, boyları, kültürleri ve dilleri hakkındaki bilgileri notlarına aktarmıştır. Bu notları “Türk Lehçeleri Divanı/ Sözlüğü” anlamında *Dīvānu Luğāti't-Türk* adlı eserinde Arap dilbilim ve sözlükçülük kurallarına uygun biçimde düzenleyerek Bağdat'ta Halife el- Muktaḍî'ye sunmuştur.

Ansiklopedik bir sözlük niteliğinde olan Dīvān'ın lehçe malzemesi azımsanmayacak kadar önemlidir. Dīvān, Karahanlı Türkçesi söz varlığı yanı sıra beş yüzün üzerindeki lehçe söz varlığı kaydıyla ve gramer özetleriyle döneminin karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü ve Türk lehçeleri el kitabıdır. Ancak kimi zaman Dīvān'ın lehçe malzemesine çelişkili ya da eksik olarak bakılmaktadır. Bunlardan ilki tüm lehçelerle ilgili yeterli ya da aynı düzeyde bilgi vermemesi, diğeri ise modern Türk lehçeleriyle kimi kayıtlarının uyuşmamasıdır (bkz. SCHÖNIG 2004). Ancak Kâşgarlı eserinde sadece bir şehir, bölge ya da Karahanlı devleti sınırları içerisindeki lehçeleri ele almamış, XI. yüzyılda Türkçenin konuşulduğu geniş bir sahanın özetini vermiştir. Bu saha doğuda Çin sınırından başlayıp batıda Anadolu kapılarına kadar, güneyde Tibet'ten kuzey bozkırlarına, deşt-i Kıpçak sahasına uzanan bir genişliktedir. Elbette bu kadar geniş bir alanın lehçe değerlendirmesi ayrıntılı olamayacağı gibi, gözden kaçan noktaları ve eksiklikleri de olacaktır. Ayrıca lehçe bilgilerinin Kâşgarlı'nın döneminin şartları göz önüne alınarak değerlendirilmesi de unutulmamalıdır. Coğrafya olarak sınırları olmayan geniş bir sahada sürekli ticaret, siyasî mücadele ve diğer etkileşimlerin içinde olan Türk boylarının

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

dillerinin birbirinin etkisinde kalması, lehçeler arası etkileşimlerin olması normal bir durumdur. Eserin tek nüshasının olması, başka bir nüshadan karşılaştırılamaması da bazı tereddütlere zemin hazırlamaktadır. Fakat hepsi bir yana tek bir kişinin gayretiyle olamayacak büyük çaplı bir çalışmayı Kâşgarlı, döneminin şartlarına göre çok iyi bir şekilde tamamlamıştır. Türk lehçeleriyle ilgili önemli özelliklere ilk o değinmiş ve coğrafi, fonetik, sosyolojik sınıflandırmalarla döneminin etraflı bir panoramasını aktarmıştır.

Bu makalede, Kâşgarlı Mahmud'un *Dīvānu Luğātī't-Türk'te* naklettiği Türk lehçeleri söz varlığının genel özellikleri ve bu söz varlığının eş değerlik, yalancı eş değerlik kavramları altında anlam özellikleri ele alınmıştır.

1. Dīvān'da Türk Lehçeleri Söz varlığı nın Düzeni:

Kâşgarlı'nın döneminin ve ülkesinin ölçünlü dili olan Karahanlı Türkçesi dışında dil özelliklerini verdiği, lehçe özelliklerine değindiği boy, topluluk ve şehirler şunlardır: *Karluk, Yağma, Çiğil, Kıpçak, Yemek, Oğrak, Oğuz, Tuhsı, Uygur, Bulgar, Suvar, Argu, Kençek, Basmil, Çömül, Kay, Tatar, Yabaku, Hotan, Soğd, Tübüt, Balasagun, Barsgan, Kâşgar, Kuça, Sayram, Uç*. Dīvān'da nakledilen bu lehçelerle ilgili dil özellikleri sayısal olarak eşit değildir. Kâşgarlı'nın kayıtlarında en çok ölçünlü dil olan Hakaniye Türkçesi ve bunun yanında Karahanlı Devleti sınırları içerisindeki Çiğil, Yağma, Tuhsı gibi toplulukların dilleri yer almaktadır. Bu nedenle Kâşgarlı'nın ölçünlü Türkçe ve bunun etrafında gelişen lehçelerle ilgili verdiği bilgiler birinci dereceden güvenilir görülmektedir. Ölçünlü dil ve yakınındaki lehçeler dışında en fazla kayıt ise Oğuz lehçesindedir ve bu kayıtlar da tarihî ve modern Oğuzcayla karşılaştırıldığında dikkate değerdir (Bkz. ÇOBAN 2005). Kâşgarlı'nın sınırlı bilgi aktardığı Karahanlı ülkesine daha uzaktaki Peçenek, Bulgar, Suvar vd. Türk topluluklarının dilleriyle ilgili kayıtlara ise ihtiyatla yaklaşmaktadır (Bkz. BANGUOĞLU 1960: 23).

Dīvān'da isimleri geçmesine rağmen Kırgızların dilleri ile ilgili hiçbir sözcük kaydı bulunmamaktadır. Kâşgarlı Mahmud'un Eski Türk tarihinde önemli bir Türk boyu olan Kırgızların dillerine hiç temas etmemesi ve haritasında da Kırgızların yerini göstermemesi şaşırtıcıdır. Buradan Kâşgarlı Mahmud'un bir Türk boyu olarak Kırgızları belki ismen tanıdığını fakat Kırgızlarla ya da onlardan bahseden bir kaynakla karşılaşmadığını düşünebiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Dīvān'da Kâşgarlı Mahmud, Türk lehçelerinin sözlük malzemesini şöyle bir yöntemle ele almıştır. Lehçelerin söz varlığı Dīvān'ın farklı bir başlığında gösterilmemiş; genel Türkçenin ya da Karahanlı Türkçesinin sözlüğünün içerisinde sıralanmıştır. Türk lehçelerine ait sözlük malzemesi, Dīvān'daki Arapça baplar içerisinde çoğu zaman madde başı olarak bazen de başka maddelerin içerisinde açıklama olarak bulunur.

XI. yüzyıl Türk lehçe söz varlığı Dīvān'da şu bölümlerde madde başı olarak bulunmaktadır:

kitab al-hamz : Dīvān'da ünlüyle başlayan sözcüklerin ele alındığı 29-159 sayfalarını kapsayan bu bölümde, madde başı olarak lehçelere ait sözcükler de bulunmaktadır¹. Bu sözcükler isimler ve fiiller olarak ayrılmıştır. Aşağıda bu bölümde bulunan lehçe söz varlığına ait bazı örnekler gösterilmiştir.

İsimler:

- açı [55] “yaşlı kadın (Ar. *şahla*)” Barsgan lehçesi.
- adın [51] “başka (Ar. *ğayr*)” Çiğil lehçesi.
- adruk [62]/ ayruk [69] “başka (Ar. *ğayr*)” Oğuz lehçesi.
- otran [67] “don, elbise (Ar. *sarāwil*)” Yağma lehçesi.
- ükil [49] “çok (Ar. *katir*)” Kıpçak lehçesi.

Fiiller:

- arķā- [145] “aramak” Oğuz lehçesi.
- ölşā- [144] “bayılacak gibi olmak (Ar. *ismadarra țarfuhu wa-kāda an yuğşā ‘alayhi min şidda al-jū’*)” Çiğil lehçesi.
- ösüglā- [155] “hileyle, anahtarsız açmak (Ar. *fataha... bi-ħıla min gayr miftāh*)” Kençek lehçesi.

kitab as-salim : Dīvān'da 160-406 sayfaları arasındaki salim sözcükler adlı bu bölüm 2, 3, 4, 5, 6, 7 harfliler olmak üzere ayrı başlıklara ayrılmıştır. Burada da Türk lehçelerine ait sözcükler madde başlarında bulunmaktadır. Aşağıda bu bölümde bulunan lehçe söz varlığına ait bazı örnekler gösterilmiştir.

isimler:

- başak [190] “pabuç (Ar. *mik'ab*)” Çiğil lehçesi.
- başmak [190] “pabuç (Ar. *mik'ab*)” Oğuz ve Kıpçak lehçesi.

¹ Bu makalede Dīvān'ın tıpkıbasımındaki sayfa numaraları esas alınmıştır.

baştar [229] “tırpan (Ar. *mincal*)” Argu lehçesi .
bayram [243] “şenlik, bayram (Ar. *yawm al-īd*)” Oğuz lehçesi.

bäkmäs [231] “pekmez (Ar. *rubb*)” Oğuz lehçesi.

bänäk [194] “tane, tohum (Ar. *ħabba*)” Argu lehçesi .

Fiiller:

balıklan- (I) [399] “bir yerin çamur olması, çamurlanmak (Ar. *ṭīn*)” Argu lehçesi .

balıklan- (II) [399] “bir yere kale yapılmak, kalelenmek (Ar. *ħiṣn*)” Uygur lehçesi .

başmaqlan- [403] “papuç giymek” Oğuz lehçesi .

kitab al- muda’af: 406-445 sayfaları arasındaki bu bölümde içinde çift ünsüz bulunduran sözcükler, isimler ve fiiller olarak ayrı ayrı sıralanmıştır. Bu bölümde de Türk lehçelerine ait sözcükler madde başı olarak yer almaktadır. Bu bölümdeki lehçe söz varlığına ait bazı örnekler şunlardır.

İsimler:

çöngäk [411] “deriden yapılmış süt sağma kabı (Ar. ‘ulba)” Çiğil lehçesi.

katut [408] “ikiye bölünmüş herhangi bir şeyin her iki parçası (Ar. *falīk*)” Barsgan lehçesi.

taḳuḳ [409] “tavuk (Ar. *dajāj*)” Türkmen lehçesi.

Fiiller:

bäklät- [434] “hapsettirmek, göz kulak oldurmak (Ar. *ħabs, ħifz*)” Oğuz lehçesi.

bäyüt- [416] “büyütmek” Yağma, Tuhsı, Oğuz, Uygur lehçeleri.

boşut- [418-9] “boşatmak (Ar. *ṭallaḳa*)” Argu lehçesi.

büt- [413] “(bitki vb.) bitmek, olmak, olgunlaşmak, (çocuk) doğmak (Ar. *ṭala’a, nabata, wulida, ħuliḳa*)” Kıpçak lehçesi.

kitab al-mital : Dīvān’ın 445-493 sayfaları arasındaki bu bölümünde, Arap alfabesindeki illetli harfler (= elif, vav, ye) ile başlayan sözcükler, isimler ve fiiller olarak sıralanmaktadır. Bu bölümde de Türk lehçelerine ait sözcükler madde başı olarak yer almaktadır.

İsimler:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

ildrük [449] “üzerlik otu (Ar. *ħarmal*)” Uç ve Barsgan lehçesi.

yoş [446] “sıkışma (Ar. *zaħma*)” Oğuz lehçesi.

yalāwar [465] “Hakanın gönderdiği elçi (Ar. *rusul al-mulūk*)” Uygur lehçesi.

Fiiller:

yal- [472] “yanmak, alevlenmek (Ar. *ad?ā’at*)” Kıpçak lehçesi.

yara- [480] *yōl yarāsun* “yol dileğine uygun olsun (Ar. *yuwāfiḳuka fī ṭ-ṭarīḳ murāduka*)” Oğuz lehçesi.

kitab dawat at-talata : Dīvān’ın 493-535 sayfaları arasında, içerisinde illetli harf bulunan sözcüklerin sıralandığı bölümüdür. Burada da Hakaniye Türkçesi söz varlığı yanı sıra Türk lehçelerine ait sözcükler bulunmaktadır. Örneğin,

İsimler:

bāl [513] “bal (Ar. *‘asal*)” Suvar, Kıpçak, Oğuz lehçeleri.

bayāt [520] “Ulu Tanrı’nın adı, Allah (Ar. *Allāh ta’ālā*)” Argu lehçesi.

kēş [498] “sadak, okluk (Ar. *kināna*)” Çiğil lehçesi.

ḳōn [505] “koyun (Ar. *şāt*)” Argu lehçesi.

Fiiller:

buyur- [526] “emretmek” Oğuz lehçesi.

sōr- [524] “(soru vb.) sormak, araştırmak (Ar. *istajarra, anşada*)” Oğuz lehçesi.

tōn- [526] “(geri) dönmek (Ar. *raja’a*)” Oğuz lehçesi.

töz- [525] “soğuktan acıkmak (Ar. *ħarişa*)” Kıpçak lehçesi.

kitab dawat al-arba’a : Dīvān’ın 535-599 sayfalarında sonunda illetli harf bulunduran sözcüklerin sıralandığı bölümüdür. Buradaki Türk lehçelerine ait sözcüklerden bazıları şunlardır:

İsimler:

be [535] “kısırak (Ar. *ramaka*)” Türkçe, Oğuz lehçesinde değil.

bi [535] “zehirli bir örümcek adı (Ar. *ṭaṭāt*)” Oğuz lehçesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

budğay [551] “buğday (Ar. *ħinṭa*)” Barsgan lehçesi.
cigi [546] “sağlam (Ar. *mu’akkad al-ħiyaṭa*)” Kıpçak vd.
cinçü [547] “inci (Ar. *durr, lu’lu*)” Kıpçak ve Oğuz lehçeleri.
çağı [544] “gürültü (Ar. *calaba*)” Argu lehçesi.

Fiiller:

aşa- [556] “yemek yemek (Ar. *akala*)” Hakaniye lehçesi.
boğla- [572] “pislemek (Ar. *rāṭat*)” Oğuz lehçesi.
boşū- [561] “boşamak (Ar. *ṭallaka*)” Argu lehçesi.
ḳā- [554] “koymak, yığmak (Ar. *aḫaffa, ‘abbā*)” Yağma lehçesi.
ḳarakla- [592] “almak, çalmak, yağmalamak (Ar. *ḳata’a*)” Yağma lehçesi.

kitab al-ğunna : 599-622 sayfalarında ise içerisinde nazal ses bulunduran sözcükler yer almaktadır. Bu kısımda da Türk lehçelerine ait sözcükler madde başı olarak bulunmaktadır.

İsimler:

çawşāḡ [612] “koyun kırkılan makas, kırkı (Ar. *al-miḳaşş alladī yucazzu bihi l-ğanam*)” Çiğil lehçesi.
mıḡar [603] “pınar, su gözü (Ar. ‘ayn al-mā’)” Oğuz lehçesi.
sāḡāk [604] “su içilen testi, ağaçtan oyulan su kabı (Ar. *kūz, jarra*)” Oğuz lehçesi.
şābiḡ (*şabıḡ*) [605] “küçük demir çomak, demir baston (Ar. *mirzabba*)” Çiğil lehçesi.
taḡ [600] “elek (Ar. *munḡul*)” Argu lehçesi.
taḡçaḡ [612] “üç ayaklı tabure (Ar. *ħiwān*)”, Kençek lehçesi.

Fiiller:

yāḡ- [614-615] “yenmek (Ar. *ğalaba*)” Oğuz ve Kıpçak lehçeleri.

Bunların yanı sıra, *Dīvān*’daki gramer açıklamaları içerisinde, ölçünlü dile ait sözcüklerin yanında madde içlerinde de Türk lehçelerinin söz varlığı kayıtları bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. KARAHAN 2009). Örneğin, Türk lehçelerinde /-d, -d-/ > /z/

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

değişimi anlatılırken, *azağ* [27] “ayak” Bulgar, Suvar, Yemek, Kıpçak lehçelerine ait bir sözcük; /y-/ > /c-/ değişimi anlatılırken, *çoğdu* [26] “devenin uzun tüyleri (Ar. *tiwāl wabar al- ba‘īr ‘inda l-‘utnūn*)” Oğuz ve Kıpçak lehçelerine ait bir sözcük; /y-/ > /Ø/ değişimi anlatılırken *elgin* [26-460] “yolcu (Ar. *musāfir*)” ve *ılığ* [26] “ılık (Ar. *fātir, saḥīn*)” Oğuz ve Kıpçak lehçelerine ait sözcükler olarak nakledilir. Türkçede /h/ sesinin bulunmadığı açıklanırken istisnai olarak Hotan ve Kençek lehçelerindeki *hana* [27] “anne (Ar. *umm*)”, *hata* [27] “baba (Ar. *ab*)”, *çaha* [7] “çakmak (Ar. *zand*)”, *ūh* (?) [7] “göz ağrısı” gibi sözcükler nakledilir.

Bazı sözcük maddeleri içinde de lehçe söz varlığı görülmektedir. Türkçedeki “arı” maddesi içerisinde Çiğil lehçesinde bulunan *arı yağı* [56] “bal (Ar. *‘asal*)” tamlaması; “üstem” maddesi içerisinde Oğuz lehçesindeki karşılığı olan *saht* [66] “eğrelere, kemerin başına, tokalara işlenen altın, gümüş” sözcüğü; *sūçig* maddesi içerisinde Yağma, Tohsı, Çiğil lehçelerindeki *kızıl sūçig* [205] “şarap (Ar. *al-xamr*)” tamlaması aktarılmaktadır.

2. Dīvān’ın Türk Lehçeleri Söz Varlığında Eş Değerlik:

Bilindiği gibi, sözcükte eş değerlik, kaynak dil ya da lehçedeki bir sözcüğün kavram alanıyla, hedef dil ya da lehçedeki bir sözcüğün kavram alanının örtüşmesi, denk olmasıdır. Yani iki dil veya lehçede aynı kavramı karşılayan iki sözcük birbiriyle eş değer kabul edilmektedir². Eş değerlik, tam eş değerlik ve kabul edilebilir eş değerlik olmak üzere iki biçimde değerlendirilebilir: *Tam eş değerlik*: kaynak dil/ ya da lehçede bir sözcüğün bütünüyle, yani ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli vb. yönlerden hedef dil ya da lehçede eş değerinin olmasıdır. *Kabul edilebilir eş değerlik* ise kaynak dilde ya da lehçede bir sözcüğün hedef dil ya da lehçede bir sözcüğe düz anlamı, metin bağlamında kullanılışı, yarattığı etki vb. yönlerden benzer olmasıdır (UĞURLU 2002: 392; 2004: 19).

Modern Türk lehçeleri arasındaki eş değerlik ile ilgili ayrıntılı çalışmaları olan Uğurlu, Türk lehçelerindeki eş değerliği üçe ayırmıştır:

² Kavram alanları aynı olan sözcükler ve işlevleri aynı olan biçimler için “denk çift” terimi de kullanılmaktadır. Bkz. (GÜLSEVİN 2007). Bu çalışmada “eş değer” terimi benimsenmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

a. *Bire bir eş değerlik*: Kaynak lehçedeki bir sözcüğün kavram alanıyla hedef lehçedeki bir sözcüğün kavram alanının, tamamen ya da kabul edilebilir bir biçimde örtüşmesidir (UĞURLU 2004: 21).

b. *Bire çok eş değerlik*: Kaynak lehçedeki bir sözcüğün kavram alanının, hedef lehçede birden çok sözcüğün kavram alanıyla tamamen ya da kabul edilebilir bir biçimde örtüşmesidir (UĞURLU 2004: 23).

c. *Bire hiç eş değerlik*: Kaynak lehçedeki bir sözcüğün kavram alanının, hedef lehçede hiçbir karşılığının olmamasıdır. Bunlar genellikle kaynak lehçe konuşurlarının kendi kültürlerine has sözcüklerdir (UĞURLU 2004: 24).

Dīvān'ın lehçe malzemesine bakıldığında *bire bir*, *bire çok* ve *bire hiç eş değer* sözcüklerin bulunduğu görülmektedir.

2. 1. Dīvān'ın Bire Bir Eş Değer Lehçe Söz Varlığı:

Dīvān'ın lehçe söz varlığının büyük kısmında kavram alanları bire bir örtüşen sözcükler yer almaktadır. Kâşgarlı, Türkçe dediği Karahanlı Türkçesi söz varlığı yanında kavram karşılığı bire bir eş değer olarak lehçelerdeki sözcükleri de nakletmiştir. Böylece Karahanlı yazı dilinin yanı sıra XI. yüzyıl Türk lehçeleri sözlüğü de Dīvān'da yer almıştır. Türk lehçeleri arasındaki bire bir eş değer söz varlığı, fiiller, adlar vb. şu şekilde ayrılabilir:

2.1.1. Bire Bir Eş Değer Fiiller:

Kâşgarlı Mahmud'un naklettiklerine göre bazı fiiller Türk lehçelerinde ve yazı dilinde farklı sözcüklerle ifade edilmektedir. Bu fiiller anlamca aynı oldukları ve benzer durumlarda kullanıldıkları için bire bir eş değer fiiller olarak değerlendirilebilir. Örneğin Dīvān'da "geri dönmek (Ar. *raca'a*)" karşılığında Türkçede *kağıt-/kağıt-* [416] fiili: Yağma, Tuhsı, Oğuz, Uygur lehçelerinde bu fiilin yan biçimi olan *kağıt-* fiili ve Oğuz lehçesinde *tōn-* [526] fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Her üç fiil için de Arapçadaki *raca'a* karşılığı verildiğinden, bu fiillerin kavram alanı olarak aynı olduklarını yani bire bir eş değer oldukları düşünülebilir. Benzer şekilde "savaşmak" (Ar. *tacādāla*) anlamında Türkçede *uruş-* [313] fiili ve Oğuz lehçesinde *sawaş-* [319] fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Bu iki fiil de hem yazı dilinde hem de Oğuz lehçesinde aynı kavramı karşıladıkları için bire bir eş değer olarak ele alınmaktadır. Aşağıdaki tabloda Dīvān'da bulunan bire bir eş değer fiiller gösterilmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

(Sözcük anlamı)	Türkçe/yazı dili	(Oğuzca)	(Diğer)
“çıkmaq” (Ar. <i>ḥaraca</i>)	çık- [273]		<i>taşıq-</i> [326-7] (Yağma, Tuhsı, Kıpçak, Yabaku, Türkmen)
“dövmek, vurmak” (Ar. <i>ḍaraba</i>)	<i>urdi tokīdi</i> [562]	<i>toqī-</i> [562]	
“dövmek, dayak atılmak” (Ar. <i>ḍuriba</i>)	<i>urul-</i> [106]	<i>tokıl-</i> [333]	
“gelmek, ulaşmak, varmak” (Ar. <i>ḥadara</i>)	<i>kāl-</i> [140]		<i>tāgin-</i> (Çiğil) [339]
“geri dönmek” (Ar. <i>raca'a</i>)	<i>ḳadit-</i> [416]	<i>tōn-</i> [526]	<i>ḳayıt-</i> [416] (Yağma, Tuhsı, Oğuz, Uygur)
“karıştırmak” (Ar. <i>ḥalaṭa</i>)	<i>ḳat- ḳar-</i> [217]	<i>ḳar-</i> [217]	
“karıştırılmak” (Ar. <i>iḥṭalaṭa</i>)	<i>ḳatıl- ḳarıl-</i> [335]	<i>ḳarıl-</i> [335]	
“koymak, yığmak” (Ar. <i>aḥaffa, 'abbā</i>)	<i>ḳāla-</i> [554]		<i>ḳā-</i> [554] (Yağma)
“meyve vermek” (Ar. <i>tamarat</i>)	<i>yemişlān-</i> [492]		<i>ḳātlan-</i> [531] (Kıpçak, Yemek, Oğrak)
“savaşmak” (Ar. <i>tacadāla</i>)	<i>uruş-</i> [313]	<i>sawaş-</i> [319]	
“döğölmek, dayak atılmak” (Ar. <i>ḍuriba</i>)	<i>urul-</i> [106]	<i>tokıl-</i> [333]	
“döğölmek” (Ar. <i>ḍuriba</i>)	<i>urun-</i> [109]	<i>toḳın-</i> [341]	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

“utanmak” (Ar. <i>istahyā</i>)	<i>uwutlan-</i> [148]	<i>utan-</i> [108]	
“yapmak” (Ar. <i>fa‘alū</i>)	<i>kıl-</i> [277]	<i>ēt-</i> [95, 277]	
“yazı yazmak” (Ar. <i>kataba</i>)	<i>biti-</i> [427]	<i>yaz-</i> [469-470]	
“yemek yemek” (Ar. <i>akala</i>)	<i>aşa-</i> [556]		<i>ye-</i> [472]
“yenmek” (Ar. <i>ğalaba</i>)	<i>ut-</i> [95]	<i>yāñ-</i> [614-615]	<i>yāñ-</i> [614-615]
“hile yapmak” (Ar. <i>ħada‘a</i>)	<i>yop(b)at-</i> [422]	<i>yop(b)īla-</i> [587-588] (Oğuz-Kıpçak)	

2.1.2. Bire Bir Eş Değer Eşya ve Alet Adları:

Kâşgarlı Mahmud, Türk lehçelerinde aynı eşya ve alet için kullanılan farklı sözcükleri nakletmiştir. Dīvān’da anlam olarak aynı karşılığı bulunan bu adlar da kavram alanları aynı olması nedeniyle bire bir eş değer olarak değerlendirilebilir. Örneğin Dīvān’da “makas” (Ar. *mikrād*) kavramı karşılığında Türkçenin genel söz varlığında *çawşāñ* [612], *kıftu* [210] (Çiğil), *bıçgūç* [227] sözcükleri bulunurken, Oğuz lehçesinde *sıñdu* [210-211] sözcüğü ve Argu lehçesinde *kōş bıçāk* [498] sözcüğü nakledilmektedir. Hepsi de Arapça *mikrād* karşılığında olduğu, aynı kavramı karşıladığı için bire bir eş değer olarak kabul edilebilir. Aşağıdaki tabloda Dīvān’da sözcük anlamı aynı olan fakat lehçelerde ve yazı dilinde farklı sözcüklerle ifade edilen eşya ve alet adları gösterilmektedir.

(Sözcük anlamı)	Türkçe/yazı dili	(Oğuzca)	(Diğer)
“kap kacak” (Ar. <i>kaş‘a</i>)	<i>ayağ</i> [54]	<i>çanağ</i> [192]	
“yüzük, gerdanlık” (Ar. <i>ṭawḳ, ḥalka</i>)	<i>bağan</i> [201]	<i>kalīda</i> [217]	
“keçe” (Ar. <i>libd</i>)	<i>kidiz</i> [184]	<i>kāçā</i> [541]	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

“ustura” (Ar. <i>mūsā</i>)	<i>yüligü</i> [521]	<i>käräy</i> [521]	
“deve üzerindeki iki taraflı sepet” (Ar. <i>hawdaj</i>)	<i>tägirmäk</i> [253]	<i>ügürmək</i> [253]	
“ok kabı” (Ar. <i>kināna</i>)	<i>kēş</i> [498]	<i>oqluq</i> [63] (?)	<i>oqluq</i> [63]
“yay kabı” (Ar. <i>miḳwas</i>)	<i>ḳuruḡluq</i> [250], <i>yasıq</i> [451]	<i>ḳurmān</i> [223]	<i>ḳurmān</i> [223] (Kıpçak)
“testi” (Ar. <i>kūza</i> , <i>bastūka</i>)	<i>küzäç</i> [181]	<i>sāñäk</i> [604], <i>bart</i> [172]	<i>küdüç</i> [181] (Argu)
“makas” (Ar. <i>miḳrād</i>)	<i>çawşāñ</i> [612], <i>kıftu</i> [210] (Çiğil), <i>bıçgūç</i> [227]	<i>sındu</i> [210-211]	<i>ḳōş bıçäk</i> [498] (Argu),
“küçük demir tokmak” (Ar. <i>mirzabba</i>)	<i>şäbiñ</i> (<i>şabıñ</i>) [605] (Çiğil)		<i>basu</i> [543]
“göz kamaştığı ya da ağrıdığında gözün üzerine koymak için at kuyruğundan dokunan bez parçası”	<i>közöldürük</i> [264]		<i>közlük</i> (varyant)

2.1.3. Bire Bir Eş Değer Hayvan Adları:

Kâşgarlı Mahmud, bazı hayvan adlarının Türk lehçelerinde farklı olduğunu nakletmiştir. Anlam olarak aynı kavramı karşılayan, aynı hayvana ad olan bu sözcükler de bire bir eş değer söz varlığı olarak ele alınabilir. Örneğin Dîvân'da “kurt (köpekgillerden) (Ar. *di'b*)” karşılığında Türklerin *böri* [542], Oğuzların ise *ḳurt* [172] sözcüklerini kullandıkları kayıtlıdır. Yazı dili ve lehçelerin büyük çoğunluğu için geçerli olan *böri* ile Oğuzcadaki *ḳurt* bire bir eş değer hayvan adlarında ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda Dîvân'da aynı kavram alanına sahip hayvan adları gösterilmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

(Sözcük anlamı)	Türkçe/yazı dili	(Oğuzca)	(Diğer)
“kısırak” (Ar. <i>ramaka</i>)	<i>bē</i> [535]	<i>kısırak</i> [238]	
“çekirge” (Ar. <i>carād</i>)	<i>sarıçğa</i> [245]	<i>çäkürgä</i> [245]	
“serçe” (Ar. <i>‘uṣfūr</i>)	<i>kuşğāç</i> [229], <i>çipçırğa</i> [552]	<i>säçä</i> [541]	
“kurt (köpekgillerden)” (Ar. <i>di’b</i>)	<i>böri</i> [542]	<i>kurt</i> [172]	
“yarasa” (Ar. <i>ḥuffāṣ</i>)		<i>yarasa</i> [631] (?)	<i>aya yärsü</i> [631] (Çiğil)
“dişi kedi” (Ar. <i>hirra</i>)		<i>çätük</i> [195, 498]	<i>müş</i> [498] (Çiğil)
“erkek kedi” (Ar. <i>ḍaywan</i>)		<i>küwük</i> [195] <i>çätük</i>	<i>küwük müş</i> [196-7] (Çiğil)
“karınca” (Ar. <i>naml</i>)		<i>karınçak</i> [250]~ <i>karınça</i> [608]	<i>çümāli</i> [225] (Çiğil)
“ayı” (Ar. <i>dubb</i>)	<i>adığ</i> [43]	<i>ayığ</i> [54] (Oğuz, Kıpçak, Yağma)	<i>apa</i> [55] (Kıpçak)
“yengeç” (Ar. <i>saratān</i>)		<i>yāngāç</i> [611], <i>kısqāç</i> [229]	
“zehirli bir örümcek (Ar. <i>ṭaṭāt, ‘ankabūt</i>)”	<i>örümçäk</i> [87] <i>bög</i> [500]	<i>bi ~ böy</i> [505]	
“koç (Ar. <i>kabş</i>)”	<i>koçnār</i> [161]	<i>koç</i> (Oğuz)	
“tavuk (Ar. <i>dajāj</i>)”	<i>takāgu</i> [224]	<i>taḳuk</i> (Türkmen) [409]	
“çaylak kuşu (Ar. <i>ḥida’a</i>)”	<i>tānlagün</i> (Türk)	<i>tānlagūç</i> (Oğuz) [613]	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

2.1.4. Bire Bir Eş Değer Bitki Adları:

Dīvān'da aynı bitkiyi ifade eden, yani kavram alanı aynı olan fakat lehçeler arasında farklı adlarla söylenen bitki adları da bire bir eş değer adlardır. Örneğin “üzerlik (Ar. *ḥarmal*)” anlamına gelen bitki için, Kâşgar lehçesinde *yıdığ ot*, Oğuz lehçesinde *yüzärlük*, Uç ve Barsgan lehçelerinde *ilrük* ve *ildrük* sözcükleri kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin hepsi Arapça *ḥarmal* karşılığında yani aynı kavram alanında olduğu için birbirleriyle bire bir eş değer kabul edilebilir. Aşağıdaki tabloda Dīvān'da bire bir eş değer olan bitki adları sıralanmıştır.

(Sözcük anlamı)	Türkçe/yazı dili	(Oğuzca)	(Diğer)
“buğday” (Ar. <i>burr</i>)	<i>tariğ</i> [187]	<i>āşlık</i> [70]	
“elma” (Ar. <i>tuffāh</i>)	<i>almıla</i> [81]	<i>alma</i> [77]	
“darı” (Ar. <i>duḥn</i>)	<i>ügür</i> [39]	<i>tariğ</i> [187]	<i>yügür</i> [448]
“Çınar ağacı” (Ar. <i>şacar al-dulb</i>)	<i>çünük ~ şünük</i> [195-6]		<i>çarün</i> [209] (Yağma)
“havuç” (Ar. <i>fiçl</i>)	<i>sariğ turma</i> [217] (Hakaniye)	<i>gâşür</i> [217]	<i>gêzri</i> [217] (Argu), <i>oğlı (uğlı)</i> [77] (Kâşgar)
“üzerlik” (Ar. <i>ḥarmal</i>)	<i>yıdığ ot</i> [449] (Kâşgar)	<i>yüzärlük</i> [449]	<i>ilrük</i> [65] (Uç), <i>ildrük</i> [449] (Uç-Barsgan)
“kişniş” (Ar. <i>kuzbara</i>)	<i>sipüt</i> [179] (Kâşgar)		<i>yumġāk tana</i> [463] (Uç)
“Kızılcık veya güren denilen dağ yemişi (Ar. <i>za'rūr</i>)”	<i>yawışġu</i> [465]		<i>yumuşġa</i> (varyant)
“Hünnap (Ar. <i>ṭabarḥün</i>)”	<i>tawılku</i> [245]		<i>tawılġuç</i> (varyant)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

“Kitre ağacı (Ar. <i>şacar al-kaṭīrā</i>)”	<i>tüşgün</i> [222])		<i>tüşürgün</i> [260] (varyant)
---	----------------------	--	---------------------------------

2.1.5. Bire Bir Eş Değer Akrabalık Adları:

Türkçe, akrabalık adlarının çeşitliliği bakımından zengin bir dildir. Akrabalık adları, aynı lehçe içinde çok çeşitli adlarla ifade edildiği gibi, lehçeler arasında da farklılık gösterebilmektedir. Kâşgarlı Mahmud, XI. yüzyıl Türk toplulukları arasında aynı akrabalık kavramına ad olan farklı sözcükleri nakletmiştir. Örneğin Dīvān’da “büyük kız kardeş, abla (Ar. *uḥt akbar*)” için Türklerin *äçä* ve *äkä* sözcüklerini, Oğuzların *äzä* sözcüğünü kullandıkları kayıtlıdır. Türk lehçeleri arasında aynı akrabalık kavramına ad olan *äçä*, *äzä*, *äkä* sözcükleri bire bir eş değer olarak burada değerlendirilmiştir. Aşağıdaki tabloda Kâşgarlı’nın işaret ettiği benzer biçimler sıralanmıştır.

(Sözcük anlamı)	Türkçe/yazı dili	(Oğuzca)	(Diğer)
“büyük kız kardeş, abla” (Ar. <i>uḥt akbar</i>)	<i>äçä</i> ~ <i>äkä</i> [56]	<i>äzä</i> [57]	
“baba” (Ar. <i>ab</i>)	<i>ata</i> [55]	<i>dädä</i> [542]	<i>hata</i> [27] (Hotan-Kençek), <i>aba</i> [55] (Tübüt)
“anne (Ar. <i>umm</i>)”	<i>ana</i> [27]	<i>äbä</i> [55] (Oğuz), <i>äpä</i> [55] (Karluklu Türkmen)	<i>hana</i> [27] (Hotan-Kençek), <i>uma</i> [59] (Tübüt)

2.1.6. Diğer Bire Bir Eş Değer Adlar:

Dīvān’da XI. yüzyıl Türk lehçeleri arasında aynı kavramı karşılayan zaman, renk, organ ve diğer soyut kavram adlarında da bire bir eş değerlik bulunmaktadır. Bu adlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

(Sözcük anlamı)	Türkçe/yazı dili	(Oğuzca)	(Diğer)
“öğle vakti” (Ar. <i>zuhr</i>)	<i>kūn ortu</i> [74] (Çiğil)	<i>öylä</i> [69]	<i>özlä</i> [69] (Kıpçak)
“zaman” (Ar. <i>waqt, zamāna</i>)	<i>uğur</i> [38], <i>öd</i> [34] ve <i>ödläg</i> [64]	<i>çär</i> [162], <i>çäriğ</i> [195]	
“beyaz” (Ar. <i>abyađ</i>)	<i>ürün</i> [79]	<i>aķ</i> [79]	
“bembeyaz” (Ar. <i>yaķaķ</i>)	<i>üp ürün</i> [29] (Çiğil)	<i>ap aķ</i> [29]	
“dalak” (Ar. <i>tiħāl</i>)	<i>talāk</i> [207]		<i>solāk</i> [207] (Kıpçak)
“çamur” (Ar. <i>tīn</i>)	<i>çağmur</i> [13], <i>titig</i> [194]	<i>balçık</i> [235] (Oğuz)	<i>balık</i> [190] (Argu), <i>balķ</i> (Oğuz-Argu)
“hediye, armağan” (Ar. <i>hadiyya</i>)	<i>amuç</i> [82], <i>bēlāğ</i> [205], <i>ärtüt</i> [67], <i>tuzğu</i> [213]	<i>armağān</i> , <i>yarmağān</i> [82]	
“kuyu” (Ar. <i>bi’r</i>)	<i>kuđuğ</i> [188],	<i>çāt</i> [508]	<i>kuđuğ</i> [517] (varyant)
“kılavuz, rehber” (Ar. <i>dalīl, kā’id</i>)	<i>kulābuz</i> , <i>kulāvuz</i> [244], <i>yerçi</i> [457]	<i>çuwğa</i> [214]	<i>çuwğa</i> [214] (Kıpçak)
“kum” (Ar. <i>raml</i>)	<i>ķum</i> [509]	<i>ķayır</i> [517]	<i>ķum</i> (Çiğil)
“iki dağ arasındaki vadi” (Ar. <i>fajj, wādī</i>)	<i>öz</i> [34-5]	<i>sığra</i> [212]	<i>özi</i> [57] (Çiğil)
“bal” (Ar. <i>‘asal</i>)		<i>bāl</i> [513] (Suvar, Kıpçak, Oğuz)	<i>arı yağı</i> [56] (Çiğil)
“çocuklara kullanılan bir sövgü sözü” (Ar. <i>an yuħađa bi-</i>	<i>yođut</i> [447]		<i>yođuğ</i> [449] (Kençek)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

<i>jurm ğayr; wabāl jurm ğayr)</i>			
“iyi yaşayış, nimet ve bolluk içinde bulunmak (Ar. <i>at-tana‘ ‘um wa-t-taḳallub fīn-ni‘ma</i>)”	<i>erinç</i> [637]		<i>erēj</i> (bazı lehçeler)
“kurutulmuş peynir (Ar. <i>akīṭ</i>)”	<i>ḳurut</i> [179]		<i>suğut</i> [179] (Karluk)
“ekmek (Ar. <i>ḥubz</i>)”	<i>ätmək</i> [64], <i>ötmāk</i> [197]	<i>äpmäk</i> [63] (Yağma, Tuhsı, Oğuz, Kıpçak)	<i>äpäk</i> (çocuk dilinde)
“cariye (Ar. <i>ama</i>)”	<i>küj</i> [601]	<i>yalḡuḳ</i> [612] (Oğuz, Kıpçak, Suvar)	
“cin çarpması eseri, belirtisi (Ar. <i>aṭar kull sa‘fa min al-cinn</i>)”	<i>ḳovuç</i> [517]	<i>ḳovuz</i> (Oğuz) [517]	

2.1.7. Bire Bir Eş Değer Sıfatlar:

Aşağıdaki tabloda Kâşgarlı'nın naklettiği bire bir eş değer sıfatlar gösterilmiştir.

(Sözcük anlamı)	Türkçe/yazı dili	(Oğuzca)	(Diğer)
“kötü” (Ar. <i>radī, radl</i>)	<i>yawuz</i> [448], <i>yamān</i> [457]	<i>çōḳ</i> [500], <i>kündi</i> [211], <i>örān</i> [51], <i>tas</i> [165]	<i>alıḡ</i> [44], <i>yawlāk</i> [463] (Oğuz-Kıpçak)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

“yaş, ıslak (Ar. <i>raṭb</i>)”	ōl(Çiğil)	yıba [454]	
“yalan” (Ar. <i>kaḍīb</i>)	yaljān [460]	igit [37]	
“sağ taraf” (Ar. <i>yumnā</i>)		sāğ [512]	oṅ [32] (Çiğil)
“delik” (Ar. <i>ṭaḳb</i>)	ūt, tālik [195]	ūd [26]	

Bunların dışında Kâşgarlı, herhangi bir lehçe adı vermeksizin *astın* ~ *altın* [67] “aşağı” sözcüklerinin de aynı anlamda olduklarını, yani eş değer olduklarını bildirmektedir. Dīvān’da “aşağı” anlamındaki sözcüğün *astın* ve *altın* şeklinde iki değişkesi verilmektedir. Kâşgarlı, fasih olanın *altın* olduğunu, diğerinin fasih olmadığını belirtmektedir. Clauson, *astın* (EDPT: 242b) ve *altın* (EDPT: 131a) sözcüklerini birbirinin eş anlamlısı olarak fakat ayrı maddelerde vermiştir. Bu iki sözcüğün ayrı köklere dayandığı ya da ön damak sesi /s/ ve diş sesi /l/’nin birbirinin yerine geçtiği düşünülebilir. Kâşgarlı’nın aynı maddeye alarak açıklaması, *astın* ve *altın*’ı ses değişimine uğramış kökteş sözcükler kabul ettiğini göstermektedir (bkz. *alt* EDPT : 130a ve *ast* EDPT: 242a). Bugün modern Türk lehçelerinde “alt, aşağı” anlamında yaygın olarak Oğuz grubunda *alt*, diğer lehçelerde *ast* kullanılmaktadır (Bkz. KTLS I: 18-19). Buradan, Dīvān’da geçen *altın* sözcüğünün Oğuz lehçesine, *astın* kullanımının diğer lehçelere ya da Karahanlı Türkçesine ait olduğu düşünülebilir. Modern Türk lehçeleri söz varlığında lehçelere göre kullanım sıklığı değişen *alt* ~ *ast* sözcüklerinin ayrılığına XI. yüzyılda Kâşgarlı tarafından ilk olarak temas edilmesi önemlidir.

2.1.8. Bire Bir Eş Değer Edat ve Zarflar:

(Sözcük anlamı)	Türkçe/yazı dili	(Oğuzca)	(Diğer)
“öyle, böyle” (Ar. <i>kaḍā, ka-ḍālika</i>)	<i>andağ</i> [72] (Çiğil)	<i>ayla</i> [69] ve <i>aylok</i> [69]	
“değil” (Ar. <i>laysa kaḍālika</i>)	<i>ārmās</i> [63], <i>āmās</i> [583], <i>yok</i> [506]	<i>tāgöl</i> [198]	<i>dāğ ol</i> [198] (Argu)
“evet” (Ar. <i>na’am</i>)	<i>ılal</i> [52], <i>yāh</i> [493]	<i>āvāt</i> [37] (Yağma, Tuhsı,	<i>āvāt, , yāmāt, āmāt</i> [448]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

			Kıpçak, Oğuz)	
“başka” <i>ğayr</i>)	(Ar. <i>adın</i> [51] (Çiğil)		<i>adruk</i> [62]~ <i>ayruk</i> [69]	
“niçin <i>lima</i> ”	(Ar. <i>nälük</i> (Türk) [197]			<i>näçük</i> (Yabaku)
“ön (Ar. <i>kuddām</i>)”	<i>öndün</i>		<i>öñ</i> (Oğuz) [70]	

Bunların dışında Kâşgarlı, Oğuzlar tarafından işin tahakkukunu ve bittiğini göstermek için kullanılan “la” edatından da bahsetmektedir. Kâşgarlı’nın açıklamasına göre bu edat, eğer dinleyen kişi olayı bilmiyorsa ya da olayla ilgili tereddüdü, şüphesi varsa veya muhalefet ediyorsa kullanılmaktadır. Diğer Türklerde ise bu edat kullanılmamaktadır. Fiillerin sonuna gelen bu edata diğer tarihî metinlerde rastlanmamaktadır. Dîvân’daki örnekler şu şekildedir:

Ol bardı la [538] “o gitti (onun gitmesi tahakkuk etti)”,

Ol kâldi la [538] “o geldi (onun gelmesi tahakkuk etti)”.

2.2. Dîvân’ın Bire Çok Eş Değer Lehçe Söz Varlığı:

Bir lehçedeki bir sözcüğün diğer bir lehçede birden fazla sözcük karşılığı olması olarak özetleyebileceğimiz bire çok eş değerlik, Dîvân’ın lehçe söz varlığında da bulunmaktadır. Bir kavram bir lehçede bir sözcükle ifade edilirken diğer lehçede ince anlam ayrılıkları göz önüne alınarak birden fazla sözcükle ifade edilmesi, sözcük çokluğu olan lehçenin işlenmişliğini, gelişmişliğini yani zenginliğini gösterdiği gibi, o lehçenin de kendi içinde ağızlara, dallara ayrıldığını da gösterebilir.

Eski Türkçe “öyle, böyle” anlamında Çiğil lehçesinde *andağ* edatının karşılığında, Oğuz lehçesinde *ayla* ve *ayloğ* olarak iki edat kullanılmaktadır. Burada Çiğil lehçesi *andağ*’ın, Oğuz lehçesinde bire iki eş değeri vardır. “başka” anlamındaki edat ise Çiğil lehçesinde ve yazı dilinde *adın* ile Oğuz lehçesinde ise *adruk* ve *ayruk* ile örtülmektedir. Burada bire iki eş değerlik söz konusudur. Oğuz lehçesinde “kötü” kavramını *yawlāk* sözcüğü örtmekte, yazı dilinde ise bu kavram *yawuz* ve *yamān* iki eş değere sahip olmaktadır. Burada da Oğuzca ve Karahanlı Türkçesi arasında bire iki eş değerlik söz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

konusudur. Büyük kız kardeş, abla kavramı da Oğuz lehçesinde *äzä* ile karşılanmakta, yazı dilinde ise *açä* ve *äkä* iki sözcükle karşılanmaktadır. Yine Oğuz lehçesinde *säçä* biçiminde bir karşılığı olan “serçe” kavramı, yazı dilinde *kuşgāç* ve *çıpçırğa* biçiminde iki sözcükle örtülmektedir. Oğuz lehçesinde “yay kabı” için *kurman* biçiminde bir sözcük bulunmakta, yazı dilinde ise *kuruğluk*, *yasık* olarak iki sözcükle karşılanmaktadır. Bu örnekler Oğuz lehçesi karşısında yazı dilinin bire çok eş değer söz varlığı ögeleridir.

2.3. Dīvān’ın Bire Hiç Eş Değer Lehçe Söz Varlığı:

Kâşgarlı, lehçelerin söz varlığını karşılaştırmalı olarak, eş değerleriyle vermenin yanı sıra sadece bir lehçede bulunan, diğer lehçelerde eş değeri olmayan sözcükleri de nakletmiştir. Dīvān’da yer alan bire hiç eş değerli sözcükler; belli bir coğrafyada yetişen ve bulunduğu sahada tanınıp adlandırılan bitkiler; bir coğrafyada yaşayan ve bulunduğu sahada adlandırılan canlı/hayvan adları; bir topluluğa ait davranış kalıpları, gelenekler, ifade kalıpları, hitaplar; bir kültüre ait eşya, giyecek, meslek vb. adlardan oluşmaktadır. Diğer lehçelerde kavram karşılığı olmayan sözcükleri vererek Kâşgarlı, Türk lehçelerinin tamamının kavranmasını, anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir yol tutmuştur. Bunun yanı sıra, başka hiçbir kaynaktan anılmayan, sadece belli bir kültür ve medeniyetin söz varlığında yaşamış, daha sonrasında ise toplumsal, kültürel değişimlerle tarih sahnesinde kalmış kavram ve sözcükleri kayıt altına alarak, Türkçenin söz varlığı çalışmalarına katkıda bulunmuştur.

2.3.1. Meslek, Sanat, Zanaat Terimlerinde Bire Hiç Eş Değerlik:

Kençek söz varlığında bulunan *banzı*’nın Dīvān’da eş değeri başka bir sözcük yoktur. Kâşgarlı bunun “bağ bozulduktan sonra, asmaların üzerindeki üzüm kalıntıları” için bir adlandırma olduğunu belirtmektedir. Bu sözcük tamamen bağcılıkla uğraşan Kençeklere özgü bir sözcük olduğu için, bağcılığın olmadığı toplumlarda kavram karşılığının bulunması beklenemez. *banzı* Dīvān dışında hiçbir yerde tanıklanamamış, tek örnek bir sözcüktür (bkz. EDPT: 352b).

Bir ticaret terimi olan *bista* da Tuhsı, Yağma ve Çiğil lehçeleri söz varlığında bulunmaktadır. “Tüccarları evinde konuk olarak ağırlayan kimse”ye *bista* dendiği Dīvān’da yer almaktadır. *Bista*, dışarıdan gelen tüccarı evinde misafir edip, tüccarın getirdiği

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

malları satar, koyunlarını güdermiş. Tüccar evden ayrılırken *bısta* bu ortaklığın karşılığında, koyunların yirmide birini almış. Kâşgarlı Mahmud'un Tuhsı, Yağma ve Çiğil lehçelerinde kaydettiği "*bısta*" terimi de bire hiç eş değer sözcüklerdendir. Bu tarz bir ticaret ortaklığının olmadığı toplumlarda eş değeri bulunmamaktadır. "*bısta*", tarihî ve modern Türkçede başka yerde tanıklanamamış, tek örnek bir sözcüktür (bkz. EDPT: 372a).

Suvarların alışverişte kullandıkları "eni bir buçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bez" olan *âgin* de, sadece bu lehçede karşılığı olan bir ticaret terimidir (bkz. EDPT: 109a).

2.3.2. Hayvan Adlarında Bire Hiç Eş Değerlik:

Belli bir coğrafyada yaşayan, belli iklimlerdeki hayvanların adları da sadece o bölgedeki lehçelerde bulunmaktadır. Diğer lehçelerde ise kavram olarak karşılığı olmadığından bire hiç eş değer sözcük türüne girmektedir. Kâşgarlı bu tür hayvan adlarını verirken karşılık olarak neye benzediğini, özelliklerini belirtmiş ve böylece tam olarak karşılığını ifade edemese de, kavram olarak zihinde canlandırma yoluna gitmiştir.

Argu ülkelerinde bulunan "bal arısına benzeyen bir çeşit sinek" olan *muğuzgak* [252]; Balasagun lehçesinde kavram olarak "bülbüle benzeyen bir kuş"u karşılayan *sämürgük* [411] sözcüğü ve Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzların bilmediğini söylediği *yañan* "fil" [608] bunlardandır. Kavram olarak başka iklimlerde bulunmayan bu hayvan türlerinin, sözcük karşılığı da doğal olarak sadece bulunduğu bölgede olmaktadır. Argu lehçesindeki *muğuzgak* tarihî ve modern hiçbir lehçede tanıklanamazken (bkz. EDPT: 766a); Balasagun lehçesindeki *sämürgük* sadece KB ve Suv 694.12'de tanıklanmıştır (EDPT: 830a).

2.3.3. Bitki Adlarında Bire Hiç Eş Değerlik:

İklim özelliklerine göre çeşitlilik gösteren bitkilerin kavramsal karşılıkları da sadece o iklim bölgelerinde bulunmaktadır. Kavram alanı olarak karşılığı diğer lehçelerde olmasa da Kâşgarlı bu bitkilerin adlarını, neye benzediklerini ve nerelerde yetiştiklerini nakletmiştir.

Argu ülkesinde yetiştiği ve kökünün yendiği belirtilen *şunla* adındaki bitki tek örnektir (EDPT: 868b). Türkmenlerin yaşadıkları yerlerde yetiştiği ve Türkmenlerin yediğinin kaydedildiği, dariya benzer kırmızı taneleri bulunan *yügürgün* Türkçede tek örnektir (EDPT: 915b). Kâşgar'da yetişen beyaz ve tatlı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

bir havuç türü diye kaydedilen *oğlı* (*uğlı*) Türkçenin hiçbir sahasında tanıklanamayan, tek örnek bir sözcüktür (EDPT: 84b). Kâşgar lehçesinde kavram karşılığı olan, karabiber ve kimyon gibi yemeğe katılan bir ot olan *sipüt* (*sibut*) de tek örnektir (EDPT: 785b). Uç şehrinde yetiştiği, çöğene benzediği ve bununla elbise temizlendiği nakledilen *şāw* bitkisi de tek örnek sözcüklerdendir (EDPT: 866a). Bunun yanı sıra Dīvān'da eş değeri olmamakla birlikte, Türkçenin başka devirlerinde ve metinlerinde tanıklanan bire hiç eş değer sözcükler de vardır. Kıpçak illerinde yetiştiği söylenen bir kır yemişi olan *yimşān* (EDPT: 939a); fasulye yaprağına benzeyen yaprakları olan sarmaşık gibi bir ot olan *kumlāk* (EDPT: 628a) belli bölge söz varlıklarında tespit edilmektedir.

2.3.4. Yemek Adlarında Bire Hiç Eş Değerlik:

Temel besin maddelerine, yetiştirilen ürünlere ve damak zevkine bağlı olarak toplumdaki ünlere ve topluma değişen yemekler ve buna bağlı olarak yemek adlarının da diğer lehçelerde kavram olarak karşılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle bir lehçede verilen yemek adı, içindeki malzemeler ve hazırlanışıyla birlikte açıklamalarla Dīvān'da anlatılmaktadır. Yemek adlarının da büyük kısmı bire hiç eş değer kabul edilebilir.

Kençek lehçesindeki *buldunı* Kençeklerin yaptığı bir tatlıdır. Kâşgarlı *buldunı*'nın yaş ya da kuru üzümle yapıldığını söylemektedir. Dīvān'ın bire hiç eş değer söz varlığı olarak kabul edeceğimiz bu tatlı adına Türkçenin başka dönem ve sahalarında rastlanmamaktadır. Clauson tek örnek olarak ele almıştır (EDPT: 335a). Dīvān'da Kençeklerin yaptığı nakledilen diğer bir yemek de *toğrul*'dir. Kâşgarlı Mahmud'un et ve baharatla doldurulan bağırsak dolması yemeği diye anlattığı *toğrul* da yemek adı olarak diğer lehçelerde olmayan bir sözcüktür (bkz. EDPT: 472a).

Hakaniye lehçesi kaydındaki *böşgāl* adındaki yufka ve pideye benzer ince ekmek de, başka bir lehçede eş değeri olmayan tek örnek bir sözcüktür (bkz. EDPT: 381a). Yine Karahanlı coğrafyasında yaşayan Çiğillerin *sīm sımırāk*³ adlı yemeği de diğer lehçelerde eş değeri olmayan tek örnek bir sözcüktür (bkz. EDPT: 830b).

³ İlk defa Kâşgarlı Mahmud'un zikrettiği bu et yemeğinin tarifi şu şekildedir: Hayvan kellesi güveçte çeşitli baharatlarla pişirilir ve üzerine ekşi yoğurt dökülerek terbiye edilir.

Oğuz lehçesindeki “kebablık oğlak ya da kuzu” anlamında *söğüş*, Karlukların ekşi süttten yaptıkları bir peynir türü olan *suğut* bire hiç eş değer sözcükler arasında sayılabilir.

2.3.5. Giyim-Kuşam, Dokuma vb. Adlarda Bire Hiç Eş Değerlik:

Eskiye doğru gidildikçe, toplumdan topluma daha çok değişiklik gösteren giyim kuşam biçimlerinin adları da Dîvân’da yer alan bire hiç eş değer sözcükler arasındadır.

Kâşgarlı Mahmud’un Yemeklerin giydiğini naklettiği *çāk* pamuklu kumaştan dokunmuş bir örtüdür. Kavram olarak Yemek toplumunda olan bu örtünün adı da sadece Yemek lehçesinde tanıklanmaktadır. Sözcük Dîvân dışında bulunmamaktadır (bkz. EDPT: 413a).

Çiğillerin başlarına taktıkları tiftikten yapılan beyaz başlık olan *kıymaç bōrk* Çiğil söz varlığındadır (EDPT: 677b). Kâşgar’da yapılan nakışlı bir keçe türü olan *kimişgā* yalnızca Kâşgar lehçesinde bulunan tek örnek bir sözcüktür (bkz. EDPT: 724b).

Oğuzların deve hamudunun altına koydukları çul ve çula benzer şeylere söyledikleri *köpān* (bkz. EDPT: 689b) ve eğerin ön ve arka yastıkları için söyledikleri *köpçük* (bkz. EDPT: 688a) sözcükleri Oğuz lehçesinde bulunan adlardır. Bu adlar da sadece kullanıldıkları toplumda bulunan, diğer lehçelerde kavram karşılığı olmayan, bire hiç eş değer sözcüklerdir.

2.3.6. Sosyal Yapı, Sosyal Kurallar ve İnanışlarla İlgili Bire Hiç Eş Değerlik:

Sosyal yapı, sosyal kurallar ve inanışlarla ilgili sözcükler de kavram olarak sadece yaşadığı toplumun lehçe söz varlığında bulunan, bire hiç eş değer sözcüklerdir. Çiğil lehçesindeki *kāsbā*, “köy muhtarının ırmak, çeşme sularının yollarını kazmaya gitmeyen kimselerden aldığı rehin” için kullanılmaktadır ve Çiğillerin sosyal kurallarındaki bir adlandırma olması nedeniyle diğer lehçelerde karşılığı tam anlamıyla olmamaktadır. *kāsbā* Türkçede tek örnek bir sözcüktür (EDPT: 402a). Yine Çiğil geleneğinde gelin ve damadın geceleyin başlarına para saçıldığı ve bunu yapmak için toplanılan yere Çiğil lehçesinde *mandırı* dendiğini Kâşgarlı’dan öğreniyoruz. *mandırı* da Çiğil toplumuna özgü bir ritüelin yaşatıldığı yer olması nedeniyle diğer lehçelerde eş değerinin bulunmayacağı tek örnek bir sözcüktür (bkz. EDPT: 768b).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Kençek köylülerinin buğday ve buğdaya benzer tahılları temizlerken yaptıkları imece benzeri yardımlaşmaya Kençek lehçesinde *luçnut* adı verilmektedir. Kâşgarlı, 'luçnut'un bazen köylülerin birbirine bir köle veya bir hayvan vermesi şeklinde de olabildiğini belirterek diğer lehçelerde tam olarak eş değeri olmayan bu tek örnek sözcüğü açıklamaktadır (bkz. EDPT: 763b). Kençek lehçesindeki *rabçat* ise Kençek beyinin halkın yük arabalarını alarak, parasız olarak yük yükletmesi, yük taşıması gibi angaryalara denmektedir. *Rabçat*'ın da Kençek toplumundaki bir olgu olması nedeniyle tam karşılığı başka lehçelerde bulunmayabilmektedir. *Rabçat*'a Türkçenin başka bir devrinde ve sahasında rastlanmamıştır (bkz. EDPT: 780b). Kençek lehçesinde bir davetin ardından gidilen ikinci bir içki meclisi *şanbūy/şānbūy* demektir. *şanbūy/şānbūy* da tek örnek bir sözcüktür (bkz. EDPT: 868a).

Yağma ülkesinde *Yada* taşı ile yağmur yağdırmak için yapılan bir tür kahinliğe ise *yāt* denmektedir. İslam dışı bir inanış ve ritüel olan *yat* da diğer lehçeler için bire hiç eş değer sözcüklerdendir. *yāt* bugün Sibirya'daki Türklerin halk inanışlarında bulunan bir sihirdir (bkz. EDPT: 883a).

Oğuz toplumunda ise benzer bir biçimdeki cin çarpmasına karşı yapılan büyüye *kovuz* adı verilmektedir. XI. yüzyıl Oğuz toplumundaki bir inanışa ad olan *kovuz* Dīvān dışında hiçbir yerde geçmemektedir (EDPT: 581b). Oğuz toplumunda hısımlar arasında mektup getirip götürülen bir elçi bulunmakta ve buna da *yoriğçi* denmektedir. *Yoriğçi* modern Oğuz söz varlığında yaşamamaktadır.

2.3.7. Hitap İfadeleri ve Unvanlarda Bire Hiç Eş Değerlik:

Hitap ve unvanlar da lehçeden lehçeye farklılık gösteren, kimi zaman kavram karşılığı olarak tam anlamıyla diğer toplumda bulunmayan söz varlığı ögesidir. Kâşgarlı, Karluk büyüklüklerine *sağun* dendiğini (bkz. EDPT: 811b); Karlukların çocuklara seslenirken *olıç* ve *olıçım* dediklerini (EDPT: 128b); Kençeklerin çocuklara *yoğuğ* diyerek sövdüklerini; Çiğillerin kadınlarının temiz ve güzel olmaları nedeniyle *ärtini* özüük lakabını aldıklarını (bkz. EDPT: 285a, 212a); gayrimüslim Türklerin bilgin ve âlim kimselere *tāñrikān* dediklerini (bkz. EDPT: 525a) nakletmektedir. Bu hitap, lakap, unvan ifadeleri de buldukları toplumlara özgü ifadeler, yani bire hiç eş değer olan sözcüklerdir. Bu nedenle Kâşgarlı bu sözcükleri bir sözcükle değil, açıklayıcı cümlelerle anlatmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

2.3.8. Alet ve Eşya Adlarında Bire Hiç Eş Değerlik:

Dīvān'da yalnızca bir lehçede kavram karşılığı olan eşya ve aletlere örnek olarak şunlar verilebilir: Kençek lehçesinde çanak, çömlek parçaları için *çāškāl*; içerisine un ve una benzer şeyler konan, küp gibi, topraktan yapılan büyükçe bir kap için *kāndük*; bağ bekçisinin üzerine çıkarak çardaktaki üzümleri topladığı, üç ayaklı tabure biçimindeki merdiven için *tapçaŋ* denmektedir. Oğuz lehçesinde eğerlerin, kemerlerin başına ve tokalara işlenen altın ve gümüş için *saht*; ağaçtan oyularak yapılan su kabı için *sāŋāk*; beylerin kullandığı özel mühür için *tuğrāğ* sözcükleri kullanılmaktadır. Çiğil lehçesinde küçük, demirden yapılmış baston ve asa benzeri eşya için *şābiŋ* (*şabiŋ*); yaş söğüt ağacının veya buna benzer bir ağacın kabuğunun boru gibi çıkarılmasıyla yapılan ve kuşları vurmak için içerisine yuvarlak tane konularak atılan alet için *tüwāk* denmektedir. Yabaku ve Tatar lehçelerinde şişirilen tulumların ya da kamış ve ağaç dallarının birbirine bağlanmasıyla yapılan geniş ırmak taşıtı için *tār* kullanılmaktadır.

2.3.9. Fiillerde Bire Hiç Eş Değerlik:

Fiillerde ise lehçeler arasında farklılık en az seviyededir. İnsana özgü eylemler her zaman aynı olduklarından, farklı ifadeler, sözcükler kullanılsa da kavram olarak lehçelerde karşılıkları bulunmaktadır. Ancak bazı lehçelerde kullanılan addan türetilmiş fiillerin bire hiç eş değer olduğu görülmektedir. Bunlar kökü isim olan fiillerdir. Arguların “dul kadın ile evlenmek” için kullandıkları *koğuzlan-* fiili, “mektup, bitik ve yazı gibi şeylerin tuğra ile mühürlenmesi” için kullandıkları *tuğrağlan-* fiili; “ev sahibinin izni olmadan konuk olmak” için kullandıkları *konuğla-* fiili; Çiğillerin “bayılacak gibi olmak” için kullandıkları *ölşā-* fiili; Kençeklerin “hileyle, anahtarsız açmak” için kullandıkları *ösüglā-* fiili belirtilen lehçelerde kullanılan, diğer lehçelerde eş değeri tam olarak bulunmayan sözcüklerdir.

3. Dīvān'ın Türk Lehçeleri Söz Varlığında Yalancı Eş Değerlik:

İki ayrı dilde veya bir dilin iki lehçesinde bulunan bir sözcüğün köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı ya da yakın olmasına rağmen anlamlarının farklı olması için “yalancı eş değer” terimi kullanılmaktadır. Bu anlamda “*Sahte karşılıklar*”, “*sözde denkteşler*” gibi terimler de kullanılmıştır, ancak yaygın olarak yalancı eş değer terimi benimsenmiştir (bkz. RESULOV 1995: 916; ERGÖNENÇ AKBABA

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

2007: 151). Anlam değişimleri sonucu dil ve lehçelerde oluşan yalancı eş değer sözcüklerin bilinmesi, dil ve lehçeler arası çevirilerde büyük önem taşımaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken husus, *yalancı eş değerlik* ile *çok anlamlılığın* birbirine karıştırılmamasıdır. *Yalancı eş değerlik* iki ayrı dil ya da lehçede bir sözcüğün farklı anlamlar alması; *çok anlamlılık* ise aynı dil ya da aynı lehçe içerisinde bir sözcüğün farklı anlamlar taşımasıdır.

Türk lehçeleri arasında yalancı eş değerlerin oluşumu belli sebeplere bağlanmaktadır:

1. Türkçenin uzun tarihî geçmişi sırasında tarihî, coğrafi, siyasi şartlar nedeniyle çeşitli alt dallara ayrılması ve uzaklaşması,
2. Yabancı dillerin etkisinin lehçelerde her zaman aynı biçimde gerçekleşmemesi,
3. Ana dilden gelen bazı sözcüklerin lehçelerden birinde yazı diline geçerken, diğerinde ağızlarda farklı anlamlar ve üslup kazanmasıdır (RESULOV 1995: 917-918).

Ergönenç Akbaba, yalancı eş değerlerin Eski Türk lehçelerinde de bulunduğunu Eski Türkçe üz- “kırmak, kesmek” fiilinden yola çıkarak göstermiştir (bkz. 2007: 155). Türkçenin öğretiminin amaçlandığı Dîvân’da da Kâşgarlı, yalancı eş değer sözcükleri ele almış ve farklı lehçelerdeki farklı anlamlarını belirtmiştir. Dîvân’da Karahanlı yazı dilinin dışında bir sözcüğün diğer lehçelerde kazandığı anlamlar verilmiş, hangisinin daha doğru ya da sözcük köküyle ilgili olduğu belirtilmiştir. Burada Dîvân’daki lehçeler arasında yalancı eş değer olarak görülen sözcükler, fiiller ve adlar olmak üzere iki grupta sıralanmıştır.

3.1. Yalancı Eş Değer Fiiller:

Dîvân’ın lehçe söz varlığı dikkate alındığında, fiillerde lehçeler arasında seslik ve anlamsal farklar dışında, farklılığın olmadığı görülmektedir. Genel olarak Türk dili alanı düşünüldüğünde de isim söz varlığının fiil söz varlığından daha çok farklılaştığı, fiillerin ise aynı kaldığı görülmektedir. Lehçeler arasındaki fiillerde görülen farklılık ise daha çok anlam değişimleri olarak kendini göstermektedir. Ancak bu anlam farklılığı, çok anlamlılık değildir. Aynı dil ya da lehçe içinde bir sözcüğün temel anlama bağlı olarak kazandığı yan anlamlar çok anlamlılık içerisinde değerlendirilmektedir. Temel anlama bağlı olarak yan anlamların ve diğer anlamların değişik lehçe ya da dillerde bulunması ise yalancı eş değerlik terimi içerisinde değerlendirilmiştir. Örneğin Kâşgarlı Mahmud’un belirttiğine göre *ayıt-* fiili Türkçede “(soru) sormak (Ar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

sa'ala)” anlamında kullanılırken, Oğuz lehçesinde “(söz) söylemek (Ar. *takallamtu*)” anlamındadır. *ayıt-* fiili hem Karahanlı Türkçesinde hem de Oğuz lehçesinde olmasına rağmen farklı anlamlara sahip olduklarından dolayı yalancı eş değer fiil olarak değerlendirilebilir. Lehçeden lehçeye aktarmalarda ya da başka bir dile çevirilerde sorunlara neden olan yalancı eş değer fiillerin Kâşgarlı tarafından tespit edilmesi ve belirtilmesi önemlidir. Aşağıdaki tabloda Dîvân’da yer alan lehçeler arasındaki yalancı eş değer fiiller gösterilmiştir:

(Sözcük)	Türkçe/yazı dili	(Diğer)	Kâşgarlı’nın yorumu
<i>aruqla-</i> [154]	“yorgunluktan dinlenmek” (Ar. <i>istirāha min al-kalāla</i>)	“uyumak” (Ar. <i>nawm</i>) (Hakaniye)	Asıl anlamı “yorgunluktan dinlenmek”tir.
<i>aşa-</i> [556]	“(hanların ve büyüklerin yemekleri için) yemek yemek”	“(her yemek için) yemek” (Ar. <i>akala</i>) (Oğuz)	Kural olan herkes için kullanımdır (Oğuzların söyleyişidir).
<i>atlan-</i> [133]	“ata binmek” (Ar. <i>rakiba</i>)	“dağa çıkmak” (Ar. <i>şa’ida</i>) (Oğuz)	
<i>ayıt-</i>	“(soru) sormak” (Ar. <i>sa’ala</i>)	“(söz) söylemek” (Ar. <i>takallamtu..</i>) (Oğuz)	Oğuzların kullanımı kural dışıdır.
<i>boşan-/boşun-</i> [338-9]	“çözülme” (Ar. <i>istaṭlaḳa</i>)	“eşinden ayrılmak, boşanmak” (Ar. <i>ṭullikat</i>) (Argu)	Argu lehçesindeki kullanım fasih değildir.
<i>boşat-/boşut-</i> [418-9]	“boşaltmak, çözmek, serbest bırakmak” (Ar. <i>aḫḫā, awhā, aṭlaḳa</i>)	“eşinden ayırmak, boşandırmak” (Ar. <i>ṭallaḳa</i>) (Argu)	
<i>boşu-</i> [561]	“1. ishal olmak, 2.	“(eş için)	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

	gevşemek, 3. boşalmak, boş kalmak, 4. bırakmak”	boşamak” (Ar. <i>ṭallaka</i>) (Argu)	
<i>büt</i> - [413]	“sesi kısılmak, ibadet etmek, kesinleşmek vb.” (Ar. <i>ḥafata, ṣahha, indamala</i>)	“herhangi birşeyin doğması, olgunlaşması veya yaratılması” (Ar. <i>ṭala’a, nabata, wulida, ḥulika</i>) (Kıpçak)	
<i>çağ</i> - [272]	“1.kişileri birbirine karşı kışkırtmak, 2. çakmak [kibrit] çakmak” (Ar. <i>ağrā, kadaḥa</i>)	“sözü işittirmek, sözü ulaştırmak” (Ar. <i>ballağa</i>) (Oğuz)	
<i>çalın</i> - [342]	“arıklamak” “kendini yere çalmak, çalar görünmek” (Ar. <i>hazula, şara’a nafsahu</i>)	“(söz) kulağına değmek” (Ar. <i>balağa</i>)	
<i>çaltur</i> - [357-8]	1.“yere çaldırmak [devirtmek]”, 2.“bir şeyi arattırmak” (Ar. <i>aşra’a, nişdān</i>)	“birine bir şeyi duyurmak, işittirmek” (Ar. <i>nūdiya li-s-sum’a</i>) (Oğuz)	
<i>çap</i> - [265]	1. “yüzmek, 2. (ata) vurmak” 3. “evi çamurla sıvamak” (Ar. <i>sabaḥa, ḍaraba, laṭaḥa.... bi-ṭin ḥurr</i>)	“(boyun) vurmak” (Ar. <i>ḍaraba</i>) (Uygur)	
<i>çapıl</i> - [328]	“çamurla sıvanmak” (Ar.	“[boyun] vurulmak” (Ar.	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

	<i>tuyyina</i>)	<i>đuriba</i>) (Uygur)	
<i>çapıt-</i> [415]	“(köpek) saldırmak” (Ar. <i>hamala..</i>)	“boyun vurdurmak” (Ar. <i>đarb</i>) (Uygur)	
<i>çaptur-</i> [356-7]	“suda yüzdürmek ve çamurla sıvatmak” (Ar. <i>asbaħa</i>)	“boyun vurdurmak” (Ar. <i>đarb</i>) (Uygur)	
<i>kātlan-</i> [531]	“(dikenli veya yabanî ağaçlar için) meyve vermek (Ar. <i>tamar al- ‘idāh</i>)”	“(ehlî ağaçlar için) meyve vermek (Ar. <i>tamarat</i>)” (Kıpçak, Yemek, Oğrak)	
<i>konukla-</i> [592]	“birisinin, ev sahibinin rızası olmadan bir evde geceleme (Ar. <i>yabīta karhan li-rabb al-bayt</i>)”	“konuk etmek, misafir etmek (Ar. <i>adāfa</i>)” (Oğuz)	
<i>kökləş-</i> [379]	“1. ilişmek, sokulmak (Ar. <i>taşabbata, taşabbaka</i>), 2. yardım etmek (Ar. <i>şadd ribāṭ hanw as-sarc?</i>),	“akrabalık bağıyla bağlanmak (Ar. <i>‘akada.....‘akd al-‘aşira</i>)” (Bulgar)	
<i>kūd-</i> [634]	“gözlemek, beklemek (Ar. <i>intazara</i>)”	“hayvan gütmek (Ar. <i>ra‘ā</i>)” (Oğuz)	
<i>ota-</i> [555]	“yakmak (Ar. <i>iştalā bi-n-nār wa-ahraḳat</i>)” (Yağma-Yemek)	“bitkilerle ilaç yapmak, tedavi etmek (Ar. <i>‘alacahu bi-d-dawā</i>)” (Oğuz)	
<i>ün-</i> [94]	“bitmek, bitki için (Ar. <i>nabata</i>)”	“gitmek (Ar. <i>đahaba</i>)”	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

		(Uygur)	
üñdür- /üñdür- [119]	“(bitki için) bitirmek (Ar. <i>anbata</i>)” (Uygur)	“yönelmek (Ar. <i>aşşaşa</i>)” (Uygur)	Bu fiili Oğuzlar bilmez.
<i>saltur</i> -[360]	“bir şeyi çıkarıp atmak (Ar. <i>tarh</i>)”, “elbise yenini sallatmak (Ar. <i>alma'a</i>)”;	“saldırtmak (Ar. <i>amara bi-l-iḥāla lī 'alayhi</i>)” (Oğuz)	
<i>satğa</i> - [571]	“boynunu çiğnemek (Ar. <i>taḥaṭṭā</i>)”	“ödeşmek (Ar. <i>iktaşsa</i>)”, “yolun kesişmesi (Ar. <i>cāza 'alā</i>)” (Oğuz)	Oğuzlar yol ve borç için kullanır.
<i>satğaş</i> - [373]	“saldırmak (Ar. <i>taḥaṭṭā...raḳaba, taṭāwul</i>), karşılaşmak (Ar. <i>laḳıya...muwā caharan</i>)”	“ödeşmek, sayışmak, hesabı kapatmak (Ar. <i>ḳāşsa</i>)” (Oğuz)	
<i>sırtla</i> - [635]	“hayvanın kuyruğunu ipe bükme (Ar. <i>lawā ... 'alā l-hulb</i>)”	“küçük bir vadiden yukarı doğru çıkmak (Ar. <i>şa'ida ... fīl-wādī ş-şajīr</i>)” (Oğuz)	
<i>sok</i> - [273]	1. “eve sokmak (Ar. <i>adhaltubi-şidda</i>)” 2. “tuz döğmek (Ar. <i>daḳḳa</i>)” 3. “tane toplamak (Ar. <i>laḳaṭa</i>)”	“(yılan vb.) sokmak, ısırma (Ar. <i>ladaḳat</i>)” (Oğuz)	
<i>suğur</i> - [309]		“içmek, yudumlamak, içine çekmek (Ar. <i>'abba, naşşafa, anşafa</i>)” (Karluk) //	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

		“tükürmek (Ar. <i>bazaqa</i>)” (Barsgan)	
<i>tokı</i> - [562]	“kapıyı çalmak (Ar. <i>kara'a</i>)”, “kılıç, bıçak vb. şeyleri vurarak yapmak (Ar. <i>taba'a</i>)”, “kumaş vb. dokumak (Ar. <i>nasaca</i>)”, “suyun alıp götürmesi (Ar. <i>ğarraqa</i>)”, “cin çarpmak (Ar. <i>sa'fa min al-cinn</i>)”	“dövmek, dayak atmak (Ar. <i>daraba</i>)” (Oğuz)	Türkler “vurmak” için kullandıkları nda ikileme olarak urdı <i>tokıdı</i> derler.
<i>tokıł</i> - [333]	“kumaş vb. dokunması (Ar. <i>nusica</i>), kılıç vb. yapılması (Ar. <i>ıubi'a</i>)”	“döğölmek, dayak atılmak (Ar. <i>duriba</i>)” (Oğuz)	
<i>tokın</i> - [341]	“çarpmak (Ar. <i>şadamahu l-hāit</i>), kılıç döğölmek (Ar. <i>ıubi'a</i>)”, “kurban kesmek (Ar. <i>cazara</i>)”	“dövölmek (Ar. <i>duriba</i>)” (Oğuz)	
<i>topul</i> - [328]	“delmek (Ar. <i>nakaba</i>)”	“çıkartmak (Ar. <i>naza'a</i>)” (Oğuz)	
<i>törüt</i> - [417]	“yaratmak (Ar. <i>halaka</i>)”	“birşeyi doğru birşekilde yapmak, yerine getirmek (Ar. <i>kaddara, aşlaħa</i>)” (Oğuz)	
<i>yara</i> - [480]	“yaramak, uygun gelmek (Ar. <i>wāfaqa sāġa</i>)”	“yol dileğine uygun olsun (Ar. <i>yuwāfikuka fi t-tariħ murāduka</i>)”	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

		(Oğuz)	
yarat- [422-3]	“yaratmak (Ar. <i>ḥalāka</i>)”	“yapmak (Ar. <i>ḳaddara</i>)” (Oğuz)	
yaz- [469-470]	1. “çözmek (Ar. <i>ḥalla</i>)” 2. “yanılmak (Ar. <i>aḥṭa’a</i>)” 3. “hemen hemen gerçekleşmek (Ar. <i>kāda</i>)”	“yazı yazmak (Ar. <i>kataba</i>)” (Oğuz)	
ye- [554]	“yemek yemek (Ar. <i>akala</i>)”	“malını yemek, telef etmek (Ar. <i>ahlaka... māl, atlafa</i>)” (Yabaku)	

3.2. Yalancı Eş Değer Adlar:

Yalancı eş değer adlar ses, yapı ve köken olarak aynı olmalarına rağmen lehçeler arasında farklı anlamlar kazanmış sözcüklerdir. Dīvān’ın lehçe söz varlığında adların da lehçeler arasında yalancı eş değer durumunda oldukları sıklıkla görülmektedir. Örneğin Dīvān’da *ingäk*’in Türkçede ya da Karahanlı Türkçesindeki kavram karşılığı “inek (Ar. *bakara*)” iken Oğuz lehçesindeki kavram karşılığı “kaplumbağanın dişisi (Ar. *al-untā min as-salāḥif*)”dir. Bu nedenle aynı sözcük olmasına rağmen *ingäk*, Karahanlı Türkçesi ve Oğuz lehçesinde yalancı eş değerdir. Dīvān’da yer alan diğer yalancı eş değer adlar aşağıdaki listede gösterilmiştir:

(Sözcük)	Türkçe/yazı dili	(Diğer)	kÂşgarlı’nın yorumu
<i>ağıl</i> [49]	“koyun yatağı (Ar. <i>marbaḍ al-ğanam</i>)”	“koyun pisliği (Ar. <i>rawṭ al-ğanam</i>)” (Oğuz)	Yakın anlamlı iki sözcüktür. Bu durum Arapçada da vardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

<i>āk</i> [53]	“(at, aygır vb.de beyaz”	“her beyaz şey (Ar. <i>abyaḍ</i>)” (Oğuz)	Türkler sadece atın renginde kullanır. Oğuzcada daha geneldir.
<i>aruk</i> [45]	“yorgun (Ar. <i>mu’yī</i>)”	“zayıf, cılız (Ar. <i>mahzūl</i>)” (Oğuz)	
<i>āşlık</i> [70]	“aşevi, mutfak (Ar. <i>maṭbaḥ</i>)”,	“buğday (Ar. <i>burr</i>)” (Oğuz)	
<i>bart</i> [172]	“şarap vb. sıvı şeyleri ölçme kabı (Ar. <i>nayṭal aṣ-şarāb</i>)”	“su içilen bardak, çömlek, testi (Ar. <i>kūz</i>)” (Oğuz)	
<i>bayram</i> [243]	“sevinç ve eğlence günü (Ar. <i>as-surūr wa-ḍ-ḍaḥika bayn al-ḳawm</i>)”	“şenlik, bayram (Ar. <i>yawm al-’īd</i>)” (Oğuz)	Kâşgarlı’ya göre Türklerin <i>baḍram</i> dediğine Oğuzların /y/’ye çevirerek <i>bayram</i> demesi, sözcüğün Türkçe olduğunun kanıtıdır.
<i>bänäk</i> [194]	“para (Ar. <i>fals</i>)”	“tane, tohum (Ar. <i>ḥabba</i>)” (Argu)	
<i>bistäk</i> [239]	“taranmış ve eğrilmeye hazırlanmış pamuk sümeği (Ar. <i>ḳaṭ’a ḳuṭn mandūf mu’add li-l-gazl</i>)” Çiğil	“fitil (Ar. <i>fatila</i>)” (Argu)	
<i>bitig</i> [193]	“yazı, kitap (Ar.	“muska (Ar. <i>’ūda</i>)”	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

	<i>kitāb, kitāba</i>)”	(Oğuz)	
<i>bitrik</i> [239]	“kadınların cinsel organındaki dilcik, klitoris (Ar. <i>baẓr al-mar’a</i>)”;	“fıstık (Ar. <i>fustuḵ</i>)” (Argu)	
<i>bōḵ</i> [499]	“ekmek üzerinde oluşan yeşil renk, küf (Ar. <i>ḥudra</i>)”	“dışkı (Ar. <i>ǧā’iṭ</i>)” (Oğuz)	
<i>butiḵ</i> [189]	“kırmızı tulumu (Ar. <i>ḵırba</i>)”	“küçük su tulumu (Ar. <i>ḵırba ṣaǧıra</i>)” (Kâşgar)	
<i>bük</i> [168]	“koru, çalılık, orman (Ar. <i>acama</i>)”	“köşe, bucak (Ar. <i>zāwiya</i>)” (Argu)	
<i>çaḥşak</i> [236]	“dağın tepesindeki taşlık yer (Ar. <i>ar-radṛād fi ḵulal al-cibāl</i>)”	“kurutulmuş şeftali ve üzüm (Ar. <i>faliḵ al-miṣmiṣ wa-z-zabīb</i>)” (Karluk)	
<i>çanak</i> [192]	“tahtadan yapılmış tuz vb. şeylerin bulunduğu kap (Ar. <i>al-maḥrūt min al-ḥaşab</i>)”	“kâse, çanak (Ar. <i>ḵaş’a</i>)” (Oğuz)	
<i>çeçäk</i> [195]	“çiçek (Ar. <i>nawr, zahr</i>)”	“çiçek hastalığı (Ar. <i>ḥaşba</i>)” (Çiğil)	
<i>çäkürgä</i> [245]	“uçmadan önceki çekirge (Ar. <i>ḵabl an yatıra</i>)”	“çekirge (Ar. <i>carād</i>)” (Oğuz)	Türkler ordunun çokluğunu ifade için <i>çäkürgä täg sü</i> der.
<i>çärig</i> [195]	“savaşta karşılıklı duran saflar (Ar. <i>şaff al</i>	“her şeyin karşısı (Ar. <i>ḵubāla</i>), vakti (Ar. <i>wakt</i>)” (Oğuz)	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

	ḥarb)”		
çil [502]	“beden üzerindeki darp izi”	“çirkinlik, çil (Ar. kabḥ)” (Oğuz)	
çomaḳ [191]	“sopa, deynek, âsâ (Ar. ‘aşâ)”	“Müslüman (Ar. muslim)” (Uygurlar vd.)	
çör [495]	“kadın dişilik organının bitişik olması (Ar. ratḳā)”	“dalları ve yaprakları iç içe geçmiş, sarılmış ot (Ar. naft multaff)” (Oğuz)	Kâşgarlı asıl anlamın birincisi (kadın organının bitişikliği) olduğunu belirtir.
çuwḡa [214]	“hızlı giden at (Ar. al-faras alladī ya’ḥuduhu l-barīd al-musrī fi-ṭ-ṭarīḳ fa yarkabuhu ilā an yacida l-aḥar)”	“kılavuz, rehber (Ar. dalīl, kā’id)” (Oğuz-Kıpçak)	
ägin [51]	“sırt (Ar. katif)”	“ticarete bir uzunluk ölçüsüolan bez (Ar. kirbās)” (Suvar)	
idiş [42]	“kadeh (Ar. kadah)”	“her türlü kap kacak (Ar. kıdr, tawr, inā)” (Yağma, Tuhsı, Yemek, Oğuz, Argu)	
ingäk [68]	“inek (Ar. bakara)”	“kaplumbağanın dişisi (Ar. al-unṭā min as-salāḥif)” (Oğuz)	
ḳara kuş [167-543]	“Kartal (Ar. ukāb)” “Jüpiter yıldızı (Ar. muştari)”	“deve toynağının kenarları (Ar. aṭrāf ḥuff al-ba’ir)” (Oğuz)	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

ķāt [508]	“dikenli bir ağacın meyvesi (Ar. ĥaml al-‘idāh)”	“herhangi bir ağacın meyvesi (Ar. ĥaml)” (Yemek, Kıpçak, Kay, Tatar, Çömül)	
ķat [161]	“kat, tabaka, kıvrım (Ar. tīny)”	“yanında, indinde (Ar. ‘inda)” (Oğuz)	
ķatut [408]	“zehirli sıvı karışım (Ar. mizāc)” “ayakkabıcı tutkalı (Ar. tart)”	“bir şeyin yarısı, diğer parçası (Ar. falīk)” (Barsgan)	
ķayır [517]	“kaba topraklı yer (Ar. dahās)”	“kum (Ar. raml)” (Oğuz)	
kānd [173]	“şehir (Ar. kūra)”	“köy (Ar. ķarya)” (Oğuz)	
kēp [494]	“kalıp (Ar. ķālib)”	“benzer (Ar. mitl, ūibh)” (Oğuz)	
kārāģü [225]	“kışlık ev (Ar. bayt ūatwī)” (yerleşik Türkler)	“çadır (Ar. ĥibā)” (Türkmen)	
ķısgāç [229]	“kerpeten (Ar. kalbatān)”	küçük ve kara bir hayvan (Oğuz)	
ķısrak [238]	“genç kısrak (Ar. ramaka fatiyya)”	“herhangi bir kısrak (Ar. ramaka)” (Oğuz)	
ķız [164]	“pahalı (Ar. ğālī)”	“pinti, cimri (Ar. baĥīl)” (Argu)	
ķiūi [544]	“insan, kiūi (Ar. insān)”	“kadın eş (Ar. zawca)” (Yağma)	Kâūgarlı Yağma ilinde bunu duymuş.
ķowı [545]	“içi boş olan her şey”	“talihsiz, uğursuz (Ar. mudbir)”	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

		(Argu)	
kök [408]	“eyer bağı (Ar. <i>rabṭ as-sarc</i>)”	“kök, asıl, soy (Ar. <i>aşl</i>)” (Oğuz-Kıpçak)	
ķurt [172]	“kurtçuk, tırtıl vb. (Ar. <i>dūd</i>)”	“(köpekgiller familyasına ait, yırtıcı hayvan) kurt (Ar. <i>ḍi'b</i>)” (Oğuz)	
mārdāk [241]	yalnızca “ayı yavrusu” için <i>aḍıĝ mārḍāki</i>	“domuz yavrusu” için <i>toĝuz mārḍāki</i> (bir kısım Türkler)	
mün [171]	“Çorba (Ar. <i>marāka</i>)”	“şehriye çorbası (Ar. <i>iṭriya</i>)” (Yağma)	Yağmalar mün dendiğinde “şehriye çorbası” anlarlar.
ottuz [83]	“otuz (Ar. <i>ṭalātūna</i>)”	“üç (Ar. <i>ṭalāta</i>)” (Yağma-Künjüt)	Anlamı “otuz” olsa da Yağmalar “üçer üçer” ifadesi için kullanırlar.
ögüz	“Ceyhun, Fırat gibi her ırmak (Ar. <i>wādī cārī</i>)”	“Banākat (Sır Derya) ırmağı” (Oğuz)	ögüz tek başına kullanıldığında Oğuzlar arasında Banākat ırmağı ifade edilir.
sān [171, 497]	“yaşça ve konumca küçükler için -sen-(Ar. <i>anta</i>)” (Türk-Çiğil)	“yaşça büyükler için -sen- (Ar. <i>anta</i>)” (Oğuz)	Türkler çocuk, yardımcı vb.lerine sen, saygın kişilere siz derken; Oğuzlar tam

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

			tersine çevirir.
<i>sıdrım</i> [243]	“işlediği işi bitiren, başkasına bırakmayan vb. anlamda sıfat”	“sırım, kayış (Ar. <i>kıdd</i>)” (Oğuz)	
<i>sırt</i> [172]	“kalın kıl (Ar. <i>hulb</i>)”	“dere, küçük vadi (Ar. <i>tul'a, wādī şajr</i>)” (Oğuz)	
<i>siñäk</i> [604]	“sivrisinek (Ar. <i>baqq</i>)” (şehirli Türkler)	“karasinek (Ar. <i>ḍubāb</i>)” (Göçebe Türkler)	
<i>siz</i> [497]	“saygı duyulan, konumca ve yaşça büyükler için -siz- (Ar. <i>antum</i>)” (Türk-Çiğil)	“genç insanlar için -siz- (Ar. <i>anta</i>)”	
<i>suğut</i> [179]	“pirinç, et ve baharatla doldurulmuş bağırsak yemeği (Ar. <i>al-am'a</i>)”	“kurutulmuş peynir (Ar. <i>aķit</i>)” (Karluk)	
<i>sukaķ</i> [409]	“beyaz ceylan (Ar. <i>ar-rīm min az-zībā</i>)”	“Farşlı (Ar. <i>fārisi</i>)” (Oğuz)	
<i>suviķ</i> [517]	“sulu, sıvı (Ar. <i>raķik</i>)”	“kısa (kuyruk, ağaç vd. için) (Ar. <i>ṭawīl kalīl aş-şar</i>)” (Kıpçak)	
<i>taķı</i> [545]	“dahi, daha (Ar. <i>aydan, āḥar</i>)”	“ile, birlikte (Ar. <i>ma'a</i>)” (Oğuz)	
<i>tariğ</i> [187]	“buğday (Ar. <i>ḥinta</i>)”	“darı (Ar. <i>duḥn</i>)” (Oğuz)	
<i>tat</i> [406-7]	“Farşlı (Ar. <i>fārisi</i>)”	“Gayrimüslim Uygurlar” (Yağma, Tuhsı)	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

tājri [608-609]	“Ulu Tanrı” (Müslüman Türkler)	“gökyüzü ve dağ, ağaç vb. gibi büyük şeylerin tamamı” (gayrimüslim Türkler)	
tāriḡ [606]	“deniz vb. için derin”	“(her şey için) derin, geniş” (Oğuz)	
toğrıl [242]	bir kuş adı	“bir yemek adı (Ar. am‘ā)” (Kençek)	Bu sözcük erkek adı olarak da kullanılır.
uğur [39]	“1. vakit (Ar. waqt), 2. saltanat, çağ (Ar. dawla), 3. fırsat (Ar. imkân, fursâ)”	“1. karşılık (Ar. ‘iwad), 2. hayır ve bereket (Ar. hayr, baraka)” (Oğuz)	
uluş [43]	“köy (Ar. karyā)” (Çiğil)	“şehir (Ar. balda)” (Balasagun ve Argu)	
yāğ [515]	“sade yağ (Ar. samn)”	“iç yağı, hayvansal yağ (Ar. şahm)” (Oğuz)	
yalñuk [612]	“1. Adem peygamber, 2. insanoğlu (al-başar)”	“cariye (Ar. ama)” (Oğuz, Kıpçak, Suvar)	
yās [514]	“zarar, ziyan (wadī‘a, ḡusrān)”	“ölüm, helak (Ar. mawt, halāk)” Oğuz	
yuy [602]	“koyun ya da deve yünü (Ar. şūf, wabar)”	“pamuk (Ar. kuṭn)” (Argu, Yağma)	
yügrük [464]	“hızlı, koşucu (Ar. sābık, muḡdir)”	bilgin kişiler için sıfat yügrük bilğā (Ar. ḡādik faṭin fādil) (Oğuz)	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Sonuç:

Sonuç olarak, Dīvān'ın lehçe söz varlığı incelendiğinde XI. yüzyıl Türk lehçelerindeki önemli ses, biçim, anlam vd. özellikleri ana hatlarıyla görülebilir. Lehçe söz varlığı, Dīvān'da ayrı bir bölüm olarak verilmese de, toplandığında küçük çaplı bir karşılaştırmalı lehçe sözlüğü ortaya çıkmaktadır. Bu sözlükte Kâşgarlı Mahmud, Türk lehçelerine ait sözcükleri farklı lehçelerdeki eş değerleriyle, yalancı eş değerleriyle birlikte sunmuştur. Yani bir lehçedeki sözcüğün, Hakaniye Türkçesinde ya da diğer lehçelerdeki kavram karşılığını vermiştir. Aynı zamanda birçok lehçede ortak olan bir sözcüğün de başka lehçelerde farklı anlamlara gelebildiğini göstermiş, günümüzde yalancı eş değerlik kavramıyla ifade edilen, aynı sözcüğün farklı lehçelerde kavram alanlarının farklı olması durumuna işaret etmiştir.

Türk lehçelerinin ilk sözlüğü olan *Dīvānu Luġāti't-Türk*, içerdiği önemli lehçe söz varlığı malzemesiyle tarihî ve modern Türk lehçeleri araştırmaları için önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Besim (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III, Dizini (Endeks) IV*, TDK Yay. Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1958), "Kâşgarî'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *TDAY-Belleten* 1958, s. 87-113.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1959), "Kâşgarî'den Notlar II: Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", *TDAY-Belleten* 1959, s. 1-26.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1960), "Kâşgarî'den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine", *TDAY-Belleten* 1960, s. 23-48.
- CLAUSON, S. Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ÇOBAN, Meryem Selda (2005), *Divanü Luġāti't-Türk'te Geçen Oğuzca Kayıtlı Dil Malzemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış).
- DANKOFF, Robert, KELLY, James (1982, 1984, 1985), *Maḥmūd al-Kāšġarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvān Luġāt at-Türk); Maḥmūd el-Kāšġarī Türk Şiveleri Lûgatı (Dīvānū Luġāt-it-Türk, İnceleme. Tenkidli Metin. İngilizce Tercüme. Dizinler I. Kısım, II. Kısım, III. Kısım, (Ed. Ş. Tekin, G. Alpay Tekin), Harvard Üniversitesi Basımevi.*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

EDPT = bkz. CLAUSON 1972.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap)*, C. I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2007), “Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler”, *Bilig/42*, s. 151-176.

GÜLSEVİN, Güner (2007), “Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: Denk Çiftler”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, 2/2, s. 276-299.

KARAHAN, Akartürk (2009), *Divānu Luğāti’t-Türk’e Göre XI. yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Dili) Anabilim Dalı, Doktora Tezi (basılmamış).

KÂŞGARLI MAHMÛD (2005), *Divānu Luğāti’t-Türk*, (çeviri, uyarlama, düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever), Kabcacı Yay., İstanbul.

KÂŞGARLI MAHMUD, *Divānu Luğāti’t-Türk (Tıpkıbasım-Facsimile)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

KTLS I = ERCİLASUN, Ahmet Bican, vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap)*, C. I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

RESULOV, Asker (1995), “Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu”, *Türk Dili/524*, s. 916-924.

SCHÖNIG, Claus (2004), “On some unclear, doubtful and contradictory passages in Maḥmūd al- Kāşyārī’s ‘Dīwān Luḡāt at-Turk’ ”, *Türk Dilleri Araştırmaları/14*, s. 35-56.

TERES, Ersin (2006), *Divanu Luğat-İt-Türk ve Budist Uygur Metinlerinin Sözvarlığı Bakımından Karşılaştırılması*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi (basılmamış).

UĞURLU, Mustafa (2000), “Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve ‘Abay Yolu’ Romanı”, *Bilig/15*, s. 59-80.

UĞURLU, Mustafa (2002), “Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Bire Bir Kelime Eş Değerliği ‘Camiyla’ Romanındaki Meseleler Üzerine”, *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson. Lars Johanson Armağanı*, (Ed. N. Demir; F. Turan), Grafiker Yay., s. 389-401.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

UĞURLU, Mustafa (2004), “Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği”, *Bilig/29*, s. 29-40.